

УДК 811.161.3(091)

АСАБОВЫЯ І ЗВАРОТНЫЯ ЗАЙМЕННІКІ Ў ЭПІСТАЛЯРЫ Ф. С. КМІТЫ-ЧАРНАБЫЛЬСКАГА

Д. А. Руклянскі

(Установа адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова”,
кафедра тэорыі і метадыкі пачатковай адукацыі)

У дадзеным артыкуле разглядаецца ўжыванне формаў асабовых і зваротных займеннікаў у эпістэлярыі аршанскага старажытнага Ф. С. Кміты-Чарнабыльскага.

Займеннікі па сваім паходжанні вельмі старажытны лексіка-граматычны клас слоў, паколькі яны прысутнічаюць ва ўсіх мовах свету. Па сваіх граматычных адносінах асабовыя займеннікі набліжаны да назоўніка, але ў адрозненне ад апошняга не маюць катэгорыі роду. Зваротны займеннік, не маючы формы назоўнікага склону, скланяецца, як займеннік *ты*, толькі ў адзіночным ліку.

Вельмі паказальным для вызначэння моўнай асновы эпісталярнага з'яўляецца факт выкарыстання ў назоўным склоне новага тыпу займенніка першай асобы адзіночнага ліку *я*: *а так я <...> тут есьми на Ориш зостал* (Л. 2) [1, с. 44]; *я ему посылаю топор* (Л. 7) [1, с. 55]; *я <...> стеречи того повинен* (Л. 15) [1, с. 76]; *абым я <...> тог нендзы моге больш <...> не терпел* (Л. 9) [1, с. 59]; *што мне розказали, тог я мусил чинить* (Л. 13) [1, с. 69].

У родным склоне выступае традыцыйная двухскладовая форма *мене*, нязменная з агульнаславянскай эпохі: *от мене, слуги вашей милости* (Л. 1) [1, с. 43]; *писать ваша милость <...> до мене <...> рачили* (Л. 2) [1, с. 44]; *прислал до мене з заграничья штег мой* (Л. 5) [1, с. 49]; *всказал до мене; тые вси новины у ведомость <...> от мене <...> доходят* (Л. 8) [1, с. 57]; *не труднечи для мене <...> ручки своег панское* (Л. 13) [1, с. 72].

Для зваротнага займенніка характэрная традыцыйная форма *себе* ў родным склоне: *сына, де, посадил подле себе; знялиши, де, тот з себе бараний шлык* (Л. 7) [1, с. 54, 55]; *писание до себе мел* (Л. 10) [1, с. 60]; *тигне до себе ждет; от себе посылам* (Л. 16) [1, с. 79, 81]; *от себе отпустил* (Л. 24) [1, с. 98]; *у себе на то ни одного гроша не мам* (Л. 27) [1, с. 101]. Займеннік *ты* ва ўсім тэксце сустракаецца толькі ў адзінай форме роднага склону адзіночнага ліку: *послал мне через тебе, посла своего, нож* (Л. 7) [1, с. 55].

Што да давальнага склону, то займеннік 1-ай асобы адзіночнага ліку ўжываецца ў спрадвечным варыянце *мне* (47% выпадкаў): *наука мне ест* (Л. 1) [1, с. 43]; *ласка мне ест оказана; рачил мне; ознаймуючи мне* (Л. 6) [1, с. 51]; *послал мне через тебе* (Л. 7) [1, с. 54]; *мне быти у князя; мне о том ведати* (Л. 8) [1, с. 57]; *было чим мне чинить; что мне подано* (Л. 16) [1, с. 79]; *мне мовили* (Л. 20) [1, с. 90]; *мне розказали* (Л. 13) [1, с. 67]; *мне листы даны* (Л. 10) [1, с. 60]. Аднак у тэкстах пануючае месца займае энклітычная форма *ми* (53% выпадкаў): *дал ми справу* (Л. 1) [1, с. 42]; *ми кривды деют* (Л. 2) [1, с. 45]; *ми сердце охлудило* (Л. 6) [1, с. 51]; *так ми се, де, видит* (Л. 8) [1, с. 57]; *дал ми такую справу; вказал ми тог формы меру* (Л. 9) [1, с. 59]; *лепшей ми ест умереть* (Л. 10) [1, с. 62]; *объявлено ми; звереных ми речей не заховал* (Л. 13) [1, с. 66, 67]; *поведил ми* (Л. 15) [1, с. 76]; *дал ми пять коп* (Л. 27) [1, с. 100]; *ничого ми не послал; охлуду ми чинит* (Л. 19) [1, с. 89]. З праілюстраванага матэрыялу відаць, што пад уздзеяннем жывога народнага маўлення энклітычны варыянт можа ўжывацца не толькі пасля кіруючага дзеяслова, але перад ім.

Займеннік *себе* адзначаецца як са ступенню *е* чаргавання галосных ў корані, так са ступенню *о* чаргавання галосных у корані: *себе приближения хотел; себе заплачения* (Л. 13) [1, с. 69, 72]; *ку себе вырозумел* (Л. 6) [1, с. 51].

У вінавальным склоне займеннік 1-ай асобы адзіночнага ліку мае спрадвечную форму *мене* (57% выпадкаў), што супадае з формай роднага склону: *мене дошла* (Л. 4) [1, с. 48]; *просит цар мене; мене всего сам ограбил* (Л. 7) [1, с. 55]; *мене одменить рачте* (Л. 9) [1, с. 59]; *позывали мене* (Л. 18) [1, с. 84]; *посилаючи мене* (Л. 6) [1, с. 51]; *мене объявил; вспоминает мене* (Л. 13) [1, с. 67].

Энклітык *ме* (*мя*) складае 43% выпадкаў, прычым значны маштаб пашыранасці ва ўжыванні атрымлівае польскамоўная форма вінавальнага склону *ме*: *борони мя; королевская милость ме позывали* (Л. 4) [1, с. 48]; *ме на конь всадило; ме обослать; дошло ме писание* (Л. 6) [1, с. 51]; *стратило ме; не рачте ме опустить* (Л. 14) [1, с. 73]; *ме тешиш ласка* (Л. 19) [1, с. 89]; *видечы ме* (Л. 16) [1, с. 80]; *рач ме посилить и заступовать* (Л. 13) [1, с. 67]. Адзначаюцца выпадкі памылковага ўжывання формы давальнага склону, замест вінавальнага: *дошло мне* (замест *мене*) *тисанье* (Л. 19) [1, с. 85]; *на мне обложило* (замест *на мене*) (Л. 13) [1, с. 68].

Унікальнай асаблівасцю дадзенага помніка з'яўляецца дамінаванне энклітычнай формы зваротнага займенніка *се* (*ся*) (94% выпадкаў) над праклітычнай *себе* / *собе* (6% выпадкаў) у вінавальным склоне: *себе поручам* (Л. 19) [1, с. 90]; *сам себе я не вижу* (Л. 17) [1, с. 82]; *себе залецам* (Л. 14) [1, с. 75]; *себе марно тратил; себе ратовал* (Л. 13) [1, с. 72].

Энклітычная форма зваротнага займенніка вінавальнага склону выконвае тут ролю часціцы *се* (дэналізаваны варыянт адпаведнай польскай формы *се*). У тэкстах яна знаходзіцца ў постпазіцыі да дзеяслова (50% выпадкаў): *боюся* (Л. 2) [1, с. 45]; *сподевают се* (Л. 6) [1, с. 53]; *брал се до Москвы; готовится против татар* (Л. 7) [1, с. 55]; *розъехалсе* (Л. 8) [1, с. 57]; *одинаково згожастся* (Л. 9) [1, с. 59]; *замкнулисе зо мною* (Л. 13) [1, с. 69]; *не вицналосье* (Л. 14) [1, с. 74]; *зниматсе мают* (Л. 15) [1, с. 77]; *звротилисье* (Л. 18) [1, с. 84]; *престися* (Л. 19) [1, с. 87]; *омешкиваютсяе* (Л. 28) [1, с. 101]; *помчалосе ведомость* (Л. 23) [1, с. 96].

Вельмі часта энклітыка сустракаецца і ў прэпазіцыі да дзеяслова (27% выпадкаў): *што се дотычет* (Л. 21, 23) [1, с. 93, 96]; *з собою се миловать* (Л. 21) [1, с. 93]; *певне се выведат* (Л. 20) [1, с. 90]; *тильне се прыпытывают* (Л. 23) [1, с. 96]; *князя Федора се примовляют* (Л. 26) [1, с. 96]; *жаден се усправедливити не хочет* (Л. 17) [1, с. 83]; *ани ми се годило* (Л. 15) [1, с. 76]; *перемирья се сподевамы* (Л. 19) [1, с. 86]; *до Инфлянт ся мели вернуть* (Л. 2) [1, с. 44]; *спокойне ся заховали* (Л. 1) [1, с. 42]. Іншы раз часціца *се* (*ся*)

можа набываць дыстантнае становішча ў адносінах да дзеяслова (23% выпадкаў): *што се того не взбра- нял; се власным грошом зложыли (Л. 27) [1, с. 100]; ся того запевне выведал (Л. 5) [1, с. 49]; з вас се первой почнет; але так ми се, де, видит (Л. 8) [1, с. 57]; который ся запевне сподевает (Л. 12) [1, с. 64]; се тое все до него зобрало; из чужых се земля зврочают (Л. 15) [1, с. 77]; абы се з милостивых ласк отмавяло и ратовало (Л. 13) [1, с. 68]; уши се наши здесь насышали (Л. 19) [1, с. 86]; того се вельми боит (Л. 16) [1, с. 80]; итоськольвек дней змешкают (Л. 23) [1, с. 96]; што се на конвокацеи постановили (Л. 30) [1, с. 103].* Такім чынам, на падставе колькасных дадзеных відаць, што пераважным у тэкстах з'яўляецца постпазіцыйнае становішча *се (ся)*.

Для творнага склону характэрнае ўжыванне традыцыйных двухскладовых формаў займенніка 1-ай асобы і зваротнага: *з собою дали ми коп пять (Л. 27) [1, с. 100]; межи собою учиним (Л. 30) [1, с. 103]; преспечность над самым мною была; у коморе, замкнулише зо мною; панства того над собою (Л. 13) [1, с. 70, 71].*

У месным склоне захаваліся спрадвечная форма для займенніка 1-ай асобы *мне* і зваротнага і *себе* / *собе*: *неславы меть о мне (Л. 17) [1, с. 83]; носячи на собе (Л. 13) [1, с. 68]; о себе чолом бью (Л. 15) [1, с. 78]; на собе носити не хочат; на собе не маєт (Л. 17) [1, с. 83]; на себе (Л. 20) [1, с. 91]; пры собе меть (Л. 27) [1, с. 100]; на мне, слуге; о мне, служебнику (Л. 14) [1, с. 73]; каждый о собе мыслить (Л. 10) [1, с. 62]; рачте о мне, слуге нендзном (Л. 21) [1, с. 92].*

Займеннік 1-ай асобы множнага ліку захаваў традыцыйныя формы ва ўскосных склонах: Назоўны склон: *мы тут, слуги в(ашей) м(илости), розмавляем больши около своих (Л. 19) [1, с. 87]*; Родны склон: *у нас, слуг государских (Л. 3) [1, с. 46]*; Давальны склон: *нам пановати рачит (Л. 3) [1, с. 46]*; Вінавальны склон: *нас бронил (Л. 3) [1, с. 46]*; Творны склон: *постой над нами (Л. 19) [1, с. 89]*; Форма меснага склону супадае з родным і вінавальным, аднак у тэкстах яна не адлюстраваная. У адным выпадку засведчана энклітычная форма вінавальнага склону *ны*: *ты нас, господи, сохранишы и соблюдеши ны от рода (Л. 19) [1, с. 88].*

Такім чынам, на падставе прадэманстраванага экзэмпліфікацыйнага матэрыялу можна сказаць, што ў якасці граматычнай нормы разглядаемага эпістальнага выступаюць як спрадвечныя, так і энклітычныя займеннікавыя формы. Падобнае ўжыванне энклітычных займеннікавых формаў побач з паўнаватаснымі характэрна для ўсіх тэкстаў старажытнага перыяду.

Літаратура

1. Коршунаў, А. Ф. Помнікі старажытнабеларускай пісьменнасці / А. Ф. Коршунаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975. – 248 с.